

VOCABULAR POLITIC ILUMINIST ÎN BANAT: „ȘCOALĂ”, „ÎNVĂȚĂTURĂ” ȘI „LUMINĂ” LA NICOLAE STOICA DE HAȚEG

Afirmarea iluminismului în cultura românească din Banat, ca stare de spirit, curent de idei, s-a realizat progresiv în mai multe etape. Tributară ideologiei absolutismului luminat, generația iluministă bănățeană s-a manifestat pe tărâmul iosefinismului. Aria de manifestare o constituie învățătura, tiparul, literatura dedicată școlii, iar în al doilea rând bisericii și instituțiilor bisericești, în măsura în care reforma bisericii ortodoxe în spiritul raționalismului și etatismului doctrinei oficiale a promovat o ideologie iluministă¹.

În noua etapă reformistă, datorită inițiativelor imperiale, potrivit practicii despotismului luminat, cultura română înregistrează, într-o atmosferă stimulativă, o evoluție de la erudiția deceniului precedent la o epocă care va sta sub semnul Aufklärung-ului austriac prin sugestii ce veneau dinspre Luminile europene. Ca și cea din Transilvania, cultura iluministă din Banat a receptat în primul rând ideile Aufklärung-ului, prevalat între modelele iluministe care au colaborat la cristalizarea Luminilor românești în toate cele trei etape delimitate în Banat².

În prima etapă este receptat exclusiv iluminismul german, prin literatura cameralismului și reformismului terezian sau iosefin. Fără să fie o sinteză originală, între filonul autohton și influențele externe, creația culturală a epocii iluminismului matur reprezintă un incontestabil progres față de perioada anterioară, depășind faza unei preluări mecanice a modelului german în favoarea adaptării acestuia la tradițiile locale, în vederea creșterii gradului de accesibilitate a operei culturale³.

A treia etapă a iluminismului și generația sa reprezentativă se revendică din moștenirea înaintașilor, dar accentul și prioritățile activității intelectuale se transferă spre teme noi, subordonate concepției moderne despre națiune, specifice unei mentalități romantice. În ierarhia domeniilor abordate primează istoria și filologia, racordate ideologic la obiectivele liberalismului⁴.

Adept al iluminismului german, al Aufklärung-ului, cu înclinări mai mult spre rezolvarea problemelor culturale decât a celor de ordin social, istoricul bănățean Nicolae Stoica de Hațeg credea cu tărie în binefacerile culturii, în rosturile ei de temelie pentru ridicarea neamului său obidit, rămas în urma altora din cauza unor vicisitudini aparte⁵.

Prin întreaga lui activitate rămâne un adevărat „om de litere” capabil să-și poarte pașii pe terenuri diferite⁶. Nicolae Stoica de Hațeg a căutat să trezească în cei al căror îndrumător firesc era – românii din regiunea graniței bănățene – interesul pentru cultură, dragostea pentru școală și gustul pentru lectură. Spre aceasta se îndreaptă numeroase îndemnuri ale sale, ca și aproape întreaga-i operă. Pe lângă „omul de litere” Stoica de Hațeg a fost și un slujbaș al bisericii - protopop de Mehădia. Apelând la formula lui Dominique Julia, „parohul cel bun este părintele enoriașilor pe care îi poartă spre fericire, aducându-i prin predicare și sfaturi la morala sublimă a Evangheliei, curățată de toată zgura superstițiilor cu care a împovărat-o istoria Bisericii”⁷.

Ca urmare a demersurilor sale în domeniul culturii, Stoica de Hațeg întreprinde o prelucrare a unor informații mai vaste, apelează la o gamă variată de surse, introduce o perspectivă contemporană în reconstituirea trecutului în care se regăsesc motive și idei aparținând spiritului comun al iluminismului sau reformismului austriac. Metoda de lucru este una tradițională, amintind de maniera cronicărească a veacului al XVIII-lea. Prin informație și mai ales prin ideologia istoriei sale, Nicolae Stoica de Hațeg marchează trecerea la istoriografia iluministă⁸.

¹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Facla, 1986, p. 177.

² *Ibidem*, p. 198.

³ *Ibidem*, p. 199.

⁴ *Ibidem*, p. 204.

⁵ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*. Ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, Facla, 1984, p. 10.

⁶ Michel Vovelle (coord.), *Omul luminilor*. Traducere din limba franceză de Ingrid Ilinca. Postfață de Radu Toma, Iași, Polirom, 2000, p. 105-117.

⁷ *Ibidem*, p. 157-183.

⁸ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*. Ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, Facla, 1984, p. 25.

Prelungirea barocului se regăsește în libertatea mai mare de expresie, preferința pentru imaginar și fabulos, care ne întâmpină la Stoica de Hațeg, ilustrează un orizont mental baroc până târziu, până în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În cazul scriitorului o asemenea sensibilitate răzbate din cuprinsul prozelor sale mai reprezentative, *Povești moșăști*, dar și în unele din versurile originale sau prelucrate după texte mai vechi: versificarea fabulei esopiene *Greierele și Furnica*, de o remarcabilă ritmicitate și vioiciune, *Carmene îndemnătoare și spre cântat*, *Spațiu timpilor vremii*, *Mărirea a doi oameni* (versificarea unei părți din romanul *Varlaam și Ioasaf*), *al lumii* sau a *Psalmului 47*, într-o variantă diferită de cea a lui Dosoftei. Opera lui Nicolae Stoica de Hațeg va înregistra și însemnele unei noi sensibilități iluministe, așa cum o ilustrează poeziile: *La tabăra Praizilor*, *Cântec diecesc*, *Al stăbului din Mehadia*, *Cântec scolastic*, *Cântecu Mehadie*⁹.

Interesul pentru cultură, dragostea pentru școală și gustul pentru lectură, vor fi ilustrate de Stoica de Hațeg în lucrările *Povești moșăști* și *Varia*. Sunt două lucrări cu conținut variat, eterogen, un adevărat mozaic literar-științific. În lucrarea *Povești moșăști*, istoricul bănățean merge de la cronologii fanteziste la realități istorice concrete, de la povești pline de miraculos la date științifice exacte din domeniul astronomiei și geografiei. Scopul alcătuirii unei asemenea opere este cel lăsat să se înțeleagă din titlu: o carte pentru "scolarii" români din regiunea graniței bănățene¹⁰. selectate din literatura germană populară, poezii cu conținut moral – filosofic indică destul de clar cititorii cărora li se adresează. Cât privește partea științifică, în primul rând cunoștințele de astronomie, Stoica de Hațeg le-a împărțit în trei părți distincte:

- a) noțiuni de măsurare a timpului
- b) cunoștințe despre sistemul nostru planetar
- c) prezentarea unor constelații

Această parte o putem considera ca prima încercare de a preda cunoștințe moderne de astronomie în școlile satești ale românilor. Importanța lucrării este subliniată astfel: "... prin citirea cărților, cu mintea vine însemnata înțelepciune, mintea să luminează, inima se veselește, către fapte bune îndreaptă"¹¹.

Lucrarea *Varia* este cea dintâi lucrare a istoricului bănățean, excepție făcând manualele didactice la a căror alcătuire a participat. Istoricul aduce câteva calificative contribuției sale: celor proprii le spune "alcătuite" sau "făcute", celor culese, dar transformate de el le zice "prefăcute" sau "făcute", iar despre cele "copiate" scrie simplu că sunt "proscrise" (scrise din nou)¹².

Amândouă lucrările sunt destinate uzului propriu sau instrucției școlarelor, depășind simpla operațiune de copiere, constituind, cele mai multe, încercări literare ale învățatului bănățean, fragmente de creație deci.

Trei termeni fundamentali cu diferite accepțiuni apar în cele două lucrări ale istoricului bănățean Nicolae Stoica de Hațeg: *școală*, *învățătură* și *lumină*.

Luminarea, concept teoretic de vastă cuprindere investit și cu o notabilă încărcătură pragmatică, guvernează o mișcare culturală de mare amploare, care formează, în esență, conținutul epocii Luminilor în Banat. Beneficiind de o solidă fundamentare teoretică, în care se regăsesc principalele idei ale concepției europene, de un program cultural propriu, lansat de mișcarea națională la debuturile ei, de o remarcabilă generație a "luptătorilor pentru lumină", luminarea, ca mișcare culturală, a evoluat progresiv și diferențiat de la o etapă la alta, în funcție de prioritățile programului cultural și de progresele conștiinței naționale, de la simpla alfabetizare – școlarizare, la culturalizarea poporului prin vulgarizare, până la atributele unei culturi moderne, ilustrată de opera generației deceniului trei-patru¹³.

Prin luminarea poporului prin învățătură se urmărea ridicarea nivelului cultural național. Cuvântul *lumină* la istoricul bănățean are mai multe accepțiuni. *Lumina*, cu sensul de exersare a rațiunii, constituie cea mai abstractă formă de exprimare a unei noțiuni. Ea viza în primul rând omul. Luminarea omului presupune, în numele rațiunii, și desăvârșire morală. Conceptul de *lumină* reflectă și nivelul colectivităților (popor, națiune), translație echivalentă cu *sociabilizarea* acestora. Luminarea încorporează și o concepție democratică despre cultură. Primează ideea popularizării, vulgarizării și difuzării culturii în vederea formării cetățeanului luminat și a omogenizării nivelului de cultură al

⁹ *Ibidem*, p. 78.

¹⁰ *Ibidem*, p. 90.

¹¹ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 211.

¹² Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*. Ediție întocmită de Damaschin Mioc, Timișoara, Facla, 1981, p. 23.

¹³ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 222.

societății. În pragmatismul său, idealul cultural al luminilor presupune o campanie pentru instrucție și educație și una similară pentru instituționalizarea noii culturi, un veritabil panpedagogism, o operă de școlarizare¹⁴.

Concepte fundamentale prin care gândirea românească s-a integrat celei europene, luminile și luminarea asigură, totodată, cadrul ideologic în care s-a definit și afirmat conștiința și idealul național.

În demersul pentru instituționalizare națională, școala a concentrat efortul generațiilor inspirate de idealul luminării și de panpedagogismul secolului, de concepția despre educație națională și ridicarea națională prin școală, educație, cultură. Lupta pentru școala națională este un reflex al tendințelor de ridicare calitativă a națiunii, inaugurată de iluminism în tot spațiul românesc. Problema școlii, ca obiectiv programatic al mișcării naționale a evoluat de la concepția iosefinistă la cea a școlii naționale. Programul național în materie de școală se cristalizează treptat, cu începere din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea. Cristalizarea programului școlar de-a lungul epocii delimitează și categoriile interesate în susținerea lui. Inițiativa o au protopopii, preoții și învățătorii, urmat la scurt timp de profesori, directori școlari și funcționari¹⁵.

Educația concepută mai degrabă ca școlarizare, are drept obiective finale formarea cetățeanului util și supus imperiului, productiv și capabil să se integreze organismului social-politic, unitar și centralizat, preconizat de absolutismul luminat. În al doilea rând, educația presupune „buna nărvire”, care „să numește și politicie și evghenie”. Întemeiată pe etica iluministă, concepția despre educație se fundamentează în esență pe antinomia bine – rău, în funcție de care se definesc componentele ei teoretice și practice. Ideea binelui este un dat al omului de la natură, și din această perspectivă devine obligație pentru fiecare om. Datoria de a face bine porcede din dreptul natural. Relevând rolul școlii și al educației, Stoica de Hațeg face distincție între instrucție și educație. Aidoma luminării, școala constituie laitmotivul ideii de progres, soluția supremă preconizată de generația *aufklärer*-ilor. Școala și educația națională, preconizate în gândirea pedagogică românească, reflectă avansul înregistrat de procesul formării națiunii moderne¹⁶.

Cu privire la dezvoltarea învățământului la românii săi, Stoica de Hațeg își arată nemulțumirea, deoarece – spune el – „mulți fac biserici la care nu se duc, ridică cruci la care nu se închină, zugrăvesc morminte, toate cu mare cheltuială de bani, iar pentru cultura urmașilor, fii și nepoți, care să urmeze școli mai înalte nu se învrednicesc.” Stoica de Hațeg atrage atenția „gloatelor” sale asupra faptului că: „... romanii, strămoșii noștri, după multe vărsări de sânge, cu cetăți, turnuri întăriți, învățături, scoale au pus...”, iar noi ar trebui „... să ne sârguim, să ne îndemnăm, scoale, învățători să ajutăm, mai vârtos cei avuți să dea la învățatură”¹⁷. Dintre învățații care fac cinstă învățământului românesc din perioada sa, Stoica de Hațeg aduce cuvinte de laudă lui Dimitrie Eustatievici, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Damaschin Bojincă: „care toți, ca patrioți, cu cărțile și învățăturile sale pentru cultivarea neamului românesc lucrară. Noi îi laudăm și mulțămim”¹⁸.

Prin lucrările sale, Stoica de Hațeg întrunește într-o bună măsură prin sensibilitatea dovedită față de problemele majore ale societății românești statutul de *omul luminilor*, ca să facem apel la formula lui Michel Vovelle. Epoca acordă luminii și luminării un credit nelimitat, considerând-o ca pe soluția esențială, integrală pentru toate problemele. „Ea se prezintă – scria A. Marino – drept suprema metodă de progres, cunoaștere, educație, singura soluție de reformă morală, socială și politică posibilă și eficace. Prin răspândirea luminilor societatea va deveni mai bună, mai dreaptă, mai înaintată”¹⁹.

LARISA MATEI
Universitatea “1 Decembrie 1918”
Alba Iulia

¹⁴ *Ibidem*, p. 212.

¹⁵ *Ibidem*, p. 255.

¹⁶ *Ibidem*, p. 236-238.

¹⁷ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*. Ediție întocmită de Damaschin Mioc și Costin Feneșan, Timișoara, Facla, 1984,

¹⁸ *Ibidem*, p. 9.

¹⁹ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 210.

**POLITICAL VOCABULARY OF THE ENLIGHTENMENT IN THE BANAT:
"SCHOOL", "LEARNING" AND "LIGHT" AT NICOLAE STOICA OF HAȚEG**

SUMMARY

The history of education and its problematic appears in today's research as a privileged sector due to the generous but extremely difficult thematic. School and learning in the Age of Reason express through their organisational structure and by the content of the lessons, by the activity of the teachers and pupils certain economic, political, social and cultural realities. After all, the mission of the school with the specific of its activity is to prepare generations of people to put into practice some options related to the leading ideas of the epoch.

Nicolae Stoica of Hațeg, the historian from the Banat, subscribes to the same ideas in his works from this field: *Povești moșăști și Varia*. A follower of the German Enlightenment, the *Aufklärung*, he shows a remarkable activity fervently promoting the idea of educating the "masses" through "school" and "learning".

In his vision education was a formative and adaptive factor. Its role was to form the enlightened citizen, useful, productive and capable to adapt and integrate in the social, economic, politic and

The evolution of the nation on a superior plan of existence is strictly linked to the enlightened idea of the "rise" of the people by learning, through school.

These are sustained and oriented by a strong patriotic feeling, a feeling of national unity and solidarity.

Although the analysis of the situation of this domain is done on a local level, more specific the Mehadia region, the ideas of the historian from the Banat can be extrapolated to a national level, being linked to the representatives of the Transylvanian School.